

Problemy udostępniania lasów w kontekście użytkowania zasobów runa

Paweł Staniszewski, Emilia Janeczko

Abstrakt. Popularność obszarów leśnych jako miejsca rekreacji wynika nie tylko z niezaprzeczalnych walorów estetycznych, ale także z obfitości dóbr powszechnie dostępnych, którymi las nas obdarza: grzybów, owoców, ziół i roślin o walorach dekoracyjnych. Korzystanie z leśnych surowców niedrzewnych w formie zbieractwa jest jedną z najstarszych form aktywności ludzi. Współcześnie las jest i powinien być traktowany jako dobro publiczne. Nie może to jednak oznaczać przyzwolenia na niekontrolowaną eksploatację zasobów runa leśnego. Dobra te pozyskiwane są zarówno na własny użytek zbieraczy (często jako forma rekreacji), jak i na skalę gospodarczą, przynosząc wymierny dochód. Tymczasem beneficjentem tych korzyści nie są właściciele lub administratorzy lasów, którzy przecież ponoszą określone koszty związane z utrzymaniem drzewostanów.

W niniejszym artykule przeanalizowano regulacje użytkowania zasobów leśnych surowców niedrzewnych, ze szczególnym uwzględnieniem zasad udostępnienia lasów w kontekście użytkowania płodów runa leśnego. Podkreślono konieczność weryfikacji tych regulacji. Przeanalizowano społeczne i ekonomiczne konsekwencje udostępnienia lasów w aspekcie zbieractwa leśnego. Zwrócono także uwagę na znaczenie edukacji w zakresie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych.

Słowa kluczowe: uboczne użytkowanie lasu, udostępnianie lasu, zasoby runa leśnego, regulacje użytkowania lasu

Abstract. Problems of access to forests in the context of undergrowth resource use. Popularity of forest areas as places of recreation comes not only from the undeniable aesthetic values, but also the abundance of goods available to the public, which a forest gives to us: mushrooms, fruits, herbs and plants with decorative qualities. The use of non-wood forest resources in the form of collecting is one of the oldest forms of human activity. Currently the forest is and should be treated as a public wealth. However, it can not mean consent to uncontrolled exploitation of the forest floor. These goods are obtained both for collectors personal use (often as a form of recreation), and on a commercial scale, bringing measurable income. A recipient of these benefits are not owners or administrators of forests, who cover certain costs associated with maintaining tree stands.

This article examines the regulation of non-wood forest products utilisation, with particular emphasis on the principles of forest available for use in the context of sharing undergrowth. Emphasized is the need to revise these regulations. We analyzed the social and economic consequences of availability

of forest in terms of forest gathering. Also highlighted is the importance of education in the use of forest raw materials and non-wood forest products.

Keywords: non-wood forest products, access to forests, forest floor resources, forest use regulations

Wstęp

W dokumencie *Polityka leśna państwa*, przyjętym przez Radę Ministrów 22 kwietnia 1997 r., podkreśla się między innymi znaczenie społecznych funkcji lasu, które służą „kształtowaniu korzystnych warunków zdrowotnych i rekreacyjnych dla społeczeństwa, wzbogacając rynek pracy, służą tworzeniu różnorodnych form użytkowania lasu przez społeczność lokalną, (...) służą rozwojowi kultury, oświaty i nauki oraz edukacji ekologicznej społeczeństwa”. Powszechną dostępność obszarów leśnych, zagwarantowaną również w ustawie o lasach, warto przeanalizować w kontekście pozyskiwania leśnych dóbr i produktów. Pozyskiwanie drewna, głównego surowca pochodzącego z lasów, rządzi się ściśle określonymi prawami i stanowi podstawowy element gospodarki leśnej. Istnieje jednak cała sfera tzw. użytków ubocznych czy też niedrzewnych, która jest szczególnie trudna do uregulowania, ponieważ często przybiera formę niekontrolowanego zbieractwa. Ma ona również ściśle powiązanie z pełnieniem przez lasy funkcji rekreacyjnych.

Uboczne (niedrzewne) użytkowanie lasu – to korzystanie z innych niż drewno dóbr, surowców i produktów leśnych. W Polsce zakres tego pojęcia obejmuje pozyskiwanie:

- użytków pochodzenia roślinnego – żywic, gum, kory, listowia, owoców leśnych, ziół leczniczych, roślin przemysłowych, dekoracyjnych itp.,
- grzybów jadalnych,
- użytków pochodzenia zwierzęcego – zwierzyny, skór i innych produktów łowiectwa, ślimaków, produktów pszczelarstwa leśnego, jedwabnictwa itp.,
- użytków wydobywanych z ziemi (niezależnie od ich pierwotnego pochodzenia) – torfu, piasku, bursztynu i in. (Grochowski 1990).

W literaturze europejskiej i światowej wyjątkowo rzadko spotyka się określenie „leśne użytki uboczne”; najpowszechniej stosowanym terminem jest „leśne surowce/produkty niedrzewne”, które najczęściej określa się jako „dobra biologicznego pochodzenia inne niż drewno, pochodzące z lasu, innych terenów zadrzewionych oraz z drzew rosnących poza lasami” (Mantau 2006).

W leśnictwie wielofunkcyjnym pojęcie ubocznego użytkowania lasu nabiera jednak znacznie szerszego znaczenia i wykracza poza sferę surowców i produktów. Obejmuje mianowicie szeroko pojęte czerpanie trudnych do waloryzowania korzyści z lasu; ma ściśle powiązanie z pozaprodukcyjnymi funkcjami lasu: ochronnymi, krajobrazowymi, a przede wszystkim rekreacyjnymi. Należy podkreślić, że w wielu, zwłaszcza rozwiniętych krajach Europy zachodniej, zwraca się uwagę na pewne przewartościowanie: obserwuje się spadek zainteresowania leśnymi surowcami, podkreśla się natomiast wzrastający udział korzyści wynikających z turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu (Staniszewski 2007a; b).

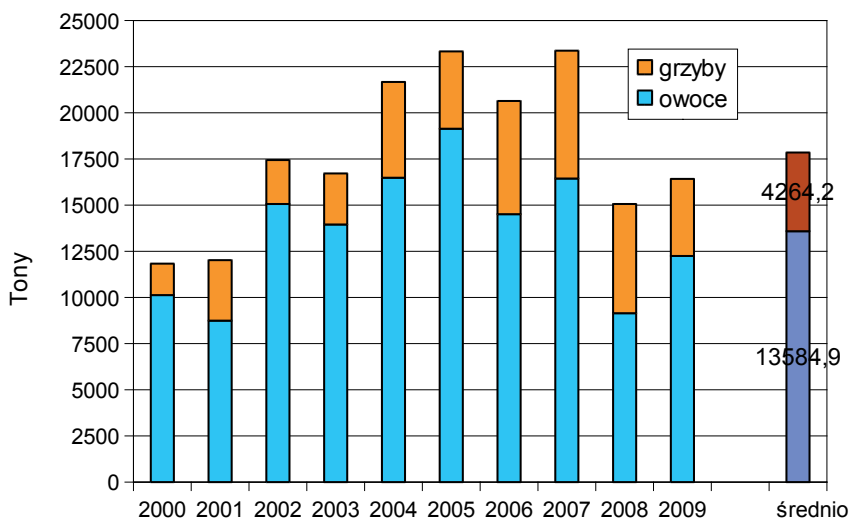
Wracając do dóbr materialnych, warto spojrzeć na problem ich użytkowania w kontekście udostępnienia obszarów leśnych. Zarówno ze względów praktycznych jak i formalnych, pozyskiwanie takich surowców jak żywica, sok brzoźowy, kora farmaceutyczna czy karpina jest (bądź – jak w przypadku żywicy – było) ograniczone i stosunkowo łatwe do

regulowania. Zupełnie inna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do zasobów runa leśnego, głównie grzybów i owoców: tu co prawda również istnieją określone regulacje, ale ich skuteczność pozostawia wiele do życzenia.

W niniejszym opracowaniu autorzy pragną się skupić na tym aspekcie ubocznego użytkowania lasu, które ma szczególne odniesienia do rekreacyjnych funkcji lasu, a mianowicie do zbioru grzybów i owoców leśnych.

Znaczenie gospodarcze surowców runa leśnego

Zbiór leśnych owoców i grzybów, zarówno w Polsce jak i w innych krajach Europy środkowej i wschodniej, jest ważnym elementem tradycji. Związany jest z zaspokajaniem własnych potrzeb konsumentów, ale także w znacznej skali jest realizowany komercyjnie. Informacje dotyczące pozyskiwania, a w istocie skupu tych dóbr, dostępne są dzięki zestawieniom publikowanym przez GUS.

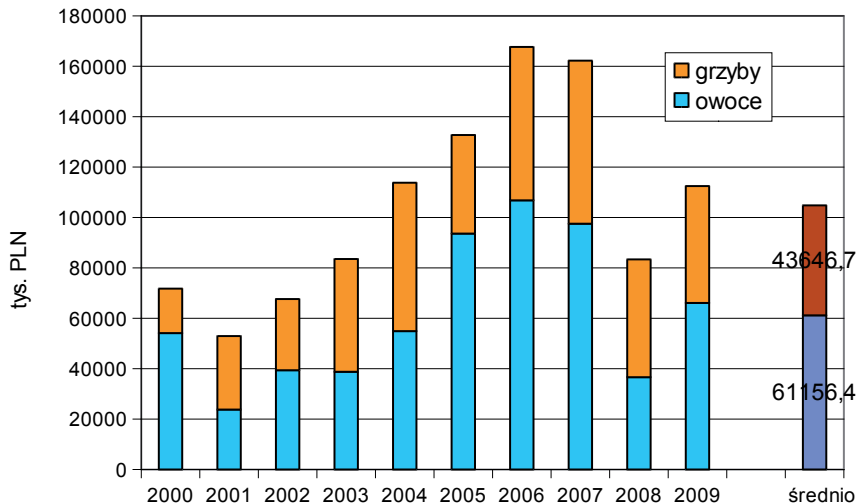

Ryc. 1. Wielkość skupu owoców i grzybów leśnych w latach 2000 – 2009 (źródło: GUS, *Leśnictwo 2001-2010*)

Fig. 1. Volume of purchase of fruit and wild mushrooms in the years 2000 – 2009 (source: CSO, *Forestry 2001-2010*)

Na ryc. 1 przedstawiono wielkości skupu owoców i grzybów leśnych w latach 2001-2010. Owoców skupowano od 8,7 do ponad 19 tys. ton (średnio – ok. 13,5 tys. ton); grzybów natomiast – od niespełna 2 do prawie 7 tys. ton (średnio – ok. 4,2 tys. ton). Roczna wartość skupowanych owoców (ryc. 2) wahała się od 24 do 107 mln złotych (średnio – 61,2 mln zł), a grzybów – od 18 do 65 mln zł (średnio – niespełna 43,6 mln zł). Średnia wartość rocznego skupu owoców i grzybów łącznie wynosi prawie 105 mln złotych. Należy przy tym podkreślić, że dane te dotyczą wyłącznie skupu, a więc w istocie tylko części rzeczywistego pozyskiwania; wielkość ta nie obejmuje nie tylko zbioru na własne potrzeby, ale także

całej sfery niekontrolowanego i w istocie nielegalnego handlu przydrożnego i bazarowego. Grzywacz (2010) szacuje, iż grzyby dostarczone do punktów skupu to jedynie 30% całego pozyskania, 60% stanowi zbiór indywidualny na własny użytek, a 10% sprzedaż przydrożna i na targowiskach. Ilość grzybów leśnych zbieranych zarówno na własne potrzeby, jak i dla celów komercyjnych w tzw. „grzybnym” roku może osiągać 100 tys. ton, co daje wartość rzędu 740 mln złotych (Grzywacz 2010).

Ryc. 2. Wartość pieniężna owoców i grzybów leśnych skupowanych w latach 2000-2009 (źródło: GUS, Leśnictwo 2001-2010)

Fig. 2. Monetary value of fruits and wild mushrooms bought in the years 2000-2009 (source: CSO, Forestry 2001-2010)

Problemy regulacji użytkowania zasobów runa leśnego

W polskim prawodawstwie istnieje szereg aktów prawnych i wewnętrznych rozporządzeń, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do użytkowania leśnych surowców nie-drzewnych, w szczególności do użytkowania zasobów runa leśnego. Poniżej wymieniono i krótko skomentowano najważniejsze z nich.

- *Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 1991 nr 101 poz. 444, tekst ujednolicony)*. Zgodnie z art. 13.1 właściciele lasów zobowiązani są do pozyskiwania surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu w sposób zapewniający możliwość ich biologicznego odtworzenia, a także ochronę runa leśnego. Zgodnie z art. 27.2 zbiór płodów runa leśnego dla celów handlowych lub przemysłowych wymaga zawarcia umowy z nadleśnictwem, natomiast art. 27.3 nadaje nadleśniczemu prawo odmowy zawarcia umowy w przypadku, gdy zbiór runa leśnego zagraża środowisku leśnemu. W art. 30.1 wymienione są czynności zabronione, dotyczące ochrony runa leśnego. Są to między innymi: niszczenie grzybów oraz grzybni, zbieranie płodów runa leśnego w oznakowanych miejscach zabronionych, rozgarnianie i zbieranie ściółki.

- *Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 28 grudnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad ochrony i zbioru płodów runa leśnego oraz zasad lokalizowania pasiek na obszarach leśnych (Dz.U. 1999 nr 6 poz. 42)*. Rozporządzenie to nakazuje stałą obserwację runa leśnego pod kątem ewentualnych zagrożeń. Dopuszcza zbiór płodów runa leśnego w lasach nie objętych okresowym zakazem wstępu. Określa zasady komercyjnego zbioru, który powinien być prowadzony na zasadzie umów z osobami fizycznymi i prawnymi. Przy zbiorze płodów runa leśnego dopuszcza się m.in. zbiór owocników grzybów jadalnych bez oznak rozkładu oraz zbiór owoców ręcznie (bez użycia jakichkolwiek narzędzi i urządzeń niszczących lub uszkadzających rośliny).
- *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880; tekst ujednolicony)*. Są tu m.in. zdefiniowane pojęcia dotyczące ścisłej i częściowej ochrony gatunkowej roślin, grzybów i zwierząt.
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących roślin objętych ochroną (Dz.U. 2004 nr 168 poz. 1764)*. Rozporządzenie to określa m.in.: gatunki dziko występujących roślin objętych ochroną ścisłą, z wyszczególnieniem gatunków wymagających ochrony czynnej; objętych ochroną częściową; objętych ochroną częściową, które mogą być pozyskiwane oraz sposoby ich pozyskiwania. Ponadto rozporządzenie określa sposoby ochrony gatunków roślin.
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących grzybów objętych ochroną (Dz.U. 2004 nr 168 poz. 1765)*. Rozporządzenie to określa m.in.: gatunki dziko występujących grzybów objętych ochroną ścisłą; objętych ochroną częściową; objętych ochroną częściową, które mogą być pozyskiwane, oraz sposoby ich pozyskiwania. Ponadto rozporządzenie określa sposoby ochrony gatunków grzybów.
- *Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz.U. 2006 nr 171 poz. 1225, tekst ujednolicony)*. Ustawa ta reguluje m.in. warunki wprowadzenia do obrotu grzybów i przetworów grzybowych.
- *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 17. maja 2011 r. w sprawie grzybów dopuszczonych do obrotu lub produkcji przetworów grzybowych, środków spożywczych zawierających grzyby oraz uprawnień klasyfikatora grzybów i grzyboznawcy (Dz.U. 2011 nr 115 poz. 672)*. Rozporządzenie to zawiera wykaz grzybów dopuszczonych do obrotu lub produkcji przetworów grzybowych i artykułów spożywczych zawierających grzyby; wykaz przetworów grzybowych dopuszczonych do obrotu; ponadto określa organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej właściwe do nadawania i pozbawiania uprawnień klasyfikatora grzybów i grzyboznawcy oraz warunki i tryb uzyskiwania tych uprawnień; wykaz prac, przy których powinny być zatrudnione osoby posiadające uprawnienia klasyfikatora grzybów lub grzyboznawcy.

Istnieją również wewnętrzne regulacje, pośrednio odnoszące się do ubocznego użytkowania lasu, m.in. *Instrukcja zarządzania lasu* czy też *Zasady hodowli lasu* obowiązujące w PGL Lasy Państwowe (LP).

Analiza powyższych, obowiązujących w Polsce regulacji prawnych doprowadza do przekonania, że komercyjne pozyskiwanie płodów runa leśnego nie jest właściwie zorganizowane. Z jednej strony istnieją zapisy, m.in. w ustawie o lasach, nakazujące zbieraczom podpisywanie umów z nadleśnictwem, jeśli zbiór ma charakter zarobkowy, z drugiej strony natomiast mamy do czynienia ze społecznym przyzwoleniem na łamanie tych przepisów.

Sporadyczne przypadki podpisywania umów dotyczą surowców „nizowych”, o szczególnej wartości i przeznaczeniu, natomiast komercyjny zbiór grzybów i owoców całkowicie wyryka się spod kontroli i nie przynosi jakichkolwiek dochodów właścicielowi lasu.

Niezależnie od krytycznej oceny niektórych zapisów ustawowych, należy sobie odpowiedzieć na kilka pytań:

- Czy współcześnie właściwe byłoby dążenie do restrykcyjnego ich przestrzegania?
- Czy jakiegokolwiek regulacje w zakresie udostępniania płodów runa leśnego są konieczne i celowe?

Odpowiedź na powyższe pytania jest problematyczna: nie chodzi przecież o akceptację łamania prawa, a jedynie o dostrzeżenie, że przestrzeganie zapisów ustawowych jest wyjątkowo trudne z dwóch powodów. Po pierwsze, przy takim nasileniu zjawiska (zwłaszcza w odniesieniu do przydrożnej sprzedaży grzybów), skuteczna kontrola jest praktycznie niemożliwa; ogranicza się ona jedynie do egzekwowania przepisów dotyczących wstępu do lasu. Po drugie, dla znacznej części zbieraczy proceder ten jest istotnym, niekiedy głównym źródłem dochodu (Nowacka 2012). W tym aspekcie, bezwzględne karanie osób handlujących płodami leśnymi wydaje się wątpliwe moralnie. Z drugiej jednak strony, powszechna dostępność nie powinna oznaczać akceptacji pozyskiwania dóbr na zasadzie niekontrolowanej eksploatacji. Warto podkreślić, że dochody z tytułu pozyskiwania surowców runa leśnego w całości trafiają do rąk osób trudniących się zbiorem i handlem, w najmniejszym nawet stopniu nie zasilając budżetu LP. Jest to istotny problem: jak pogodzić powszechną dostępność lasów, ich publiczną funkcję, z koniecznością uświadomienia społeczeństwu, że właściciel lub gospodarz lasu ponosi określone koszty, m. in. związane z hodowlą i ochroną lasu, aby te dobra mogły powstać i abyśmy mogli z nich korzystać. Na razie nie istnieje skuteczne rozwiązanie tego problemu. LP nie będąc zainteresowane poszukiwaniem dodatkowych źródeł dochodu, nie traktują ubocznego użytkowania lasu z należytą powagą. Należy jednak podkreślić, że uporządkowanie kwestii komercyjnego zbieractwa leśnego jest niezbędne, choć proces ten zapewne będzie długotrwały. Ta konieczność związana jest między innymi z ideą certyfikacji w leśnictwie: pozyskiwanie leśnych użytków ubocznych musi być realizowane zgodnie z zasadami prowadzenia trwałej i zrównoważonej gospodarki leśnej, z zapewnieniem odnawialności zasobów leśnych. Perspektywa naturalnego procesu stopniowego wypierania z rynku europejskiego i światowego surowców i produktów leśnych nie posiadających certyfikatu powinna być kluczowym argumentem zmiany podejścia do organizacji ubocznego użytkowania lasu, w tym zwłaszcza gospodarowania płodami runa leśnego (Staniszewski 2011a; b).

Zasoby runa leśnego a społeczne funkcje lasu

Użytkowanie surowców leśnych należy również rozpatrywać w kontekście społecznych funkcji lasu. Liczne badania potwierdziły, że obecność w lesie owoców i grzybów istotnie podnosi walory rekreacyjne obszarów leśnych. Według badań Janeczko (2002), przeprowadzonych w Mazowieckim Parku Krajobrazowym, 22% respondentów preferuje formy rekreacji o charakterze użytkowym, których celem jest osiągnięcie wymiernych korzyści (np. zbieractwo, myślistwo, wędkarstwo). Zbiór grzybów i owoców leśnych jest preferowany przez 17% badanych. Z kolei Gołos i Zajac (2004) podają, że zbiór jagód i grzybów, jako główna forma rekreacji, jest wskazana przez 13,7% respondentów w regionie śląskim i aż przez 39,5% w regionie podlaskim. Według Jakubowskiej (2009) głównym motywem spędzania wolnego czasu na terenie LKP Lasy Spalsko-Rogowskie dla 7% ankietowanych

jest możliwość zbioru płodów runa leśnego. Wyniki publikowanych badań są zróżnicowane, w każdym przypadku jednak fakt występowania w lesie owoców i grzybów (fot. 1-3) jest bardzo istotny dla odwiedzających go rekreantów.

Powszechną dostępność zasobów runa leśnego należy również postrzegać w kontekście traktowania lasu jako dobra publicznego. Według Samuelsona (1954) dobra publiczne charakteryzują się następującymi cechami:

- brak rywalizacji (konkurencji) – powiększenie się liczby użytkowników nie eliminuje ani nie pomniejsza możliwości korzystania przez nich z danego dobra,
- niemożność wykluczenia z użytkowania (nikt, kto chce użytkować dobro, nie może być wyłączony z jego użytkowania),
- możliwość użytkowania bez dodatkowych kosztów,
- dobro jest udostępniane („produkowane”) przez instytucję publiczną.

Takie cechy dobra publicznego powodują, że nie może ono być skomercjalizowane. Las pełni i ma pełnić funkcje publiczne, a każde działanie ograniczające dostęp do dóbr, tradycyjnie postrzeganych jako powszechnie dostępne, jest traktowany jako naruszenie tej idei. Fakt ten dodatkowo komplikuje problem regulacji użytkowania zasobów runa leśnego, szczególnie w kwestii rozróżnienia zbioru na własne potrzeby zbieraczy, realizowanego przede wszystkim jako forma rekreacji, od pozyskiwania w celu handlowym.

Fot. 1. Borowik szlachetny *Boletus edulis*, zwany prawdziwkiem, jest w Polsce najcenniejszym trofeum grzybiarza (fot. P. Staniszewski)

Photo 1. King bolete (Boletus edulis) is in Poland the most valuable mushroom trophy

Fot. 2. Borówka czernica *Vaccinium myrtillus*, zwana czarną jagodą, jest najpowszechniej zbieranym owocem w polskich lasach (fot. P. Staniszewski)

*Photo 2. Bilberries (*Vaccinium myrtillus*) is the most commonly harvested fruit in the Polish forests*

Fot. 3. Znakomite owoce poziomki *Fragaria vesca* mają niewielkie znaczenie handlowe z powodu małej trwałości; są jednak chętnie zbierane na własny użytek (fot. P. Staniszewski)

*Photo 3. Excellent fruits of wild strawberry (*Fragaria vesca*) are of little commercial importance due to its short life, however, are eagerly harvested for personal use*

Podsumowanie

Spośród wielu działań ubocznego użytkowania lasu, najbardziej problematyczne pod względem nadzoru i regulacji jest niewątpliwie pozyskiwanie dóbr powszechnie dostępnych, czyli zasobów runa leśnego. W Polsce jest to jednocześnie działalność o dominującym znaczeniu, na tle innych surowców i produktów nieдрzewnych. Pozyskiwanie owoców i grzybów dla znacznej części społeczeństwa jest bowiem ważnym, a niekiedy głównym

źródłem dochodów (Nowacka 2012). Skup tych produktów, a także prowadzenie plantacji roślin użytkowych, stymuluje rozwój lokalnej przedsiębiorczości.

Najważniejsze aktualne problemy związane z użytkowaniem leśnych grzybów i roślin owocodajnych, można w skrócie scharakteryzować następująco:

- duże, nawet wzrastające zainteresowanie tą grupą surowców (związane zarówno ze zbiorami rekreacyjnym jak i komercyjnym), skupione jest jednak na bardzo nielicznej ilości gatunków;
- niewystarczająca informacja o bazie surowcowej;
- niepełne informacje o rzeczywistej wielkości pozyskiwania owoców i grzybów leśnych;
- nieznanne lub nierespektowane regulacje prawne;
- silna presja społeczna, związana z postrzeganiem walorów rekreacyjnych lasów w kontekście dostępności owoców i grzybów;
- wolny dostęp do lasu, czego konsekwencją jest fakt, że właściciel lasu nie czerpie żadnych korzyści finansowych z tytułu pozyskiwania płodów runa leśnego.

Pozyskiwanie zasobów runa leśnego stanowi i prawdopodobnie w przyszłości będzie stanowić główny kierunek użytkowania leśnych surowców niedrzewnych. Przepisy regulujące zasady ochrony i pozyskiwania płodów runa leśnego są konieczne. Wymagają one jednak stałej weryfikacji, a w niektórych przypadkach – istotnych zmian. Zdaniem autorów, ograniczenia prawne w zakresie użytkowania tych dóbr powinny (poza ochroną obszarową i gatunkową) raczej zmierzać do regulacji rynku płodów runa leśnego, a nie ich pozyskiwania. Nie można lasów i gospodarki leśnej postrzegać w oderwaniu od aspektów społecznych. Nie chodzi bowiem o to, aby ewentualne obciążenia finansowe miały przede wszystkim służyć wzrostowi przychodów właściciela lasu, ale o to, by społeczeństwu uświadomić, że pozyskiwane w lesie płody to nie są dobra niczyje. Należy także podkreślić, że powinien to być proces długotrwały, któremu towarzyszyć musi odpowiedni i szeroki system edukacji i informacji.

Aktualnie, kluczowym problemem i jednocześnie wyzwaniem wydaje się być pogodzenie publicznych funkcji lasów, w tym ich udostępnienia do zbioru płodów runa leśnego, z koniecznością uświadomienia społeczeństwu, że dobra te posiadają określoną wartość, a ich dostępność wiąże się z wymiernymi kosztami ponoszonymi przez Lasy Państwowe.

Literatura

- Gólos P., Zając S. 2004. Społeczne potrzeby i preferencje w zakresie rekreacyjnej funkcji lasu. Problemy zrównoważonego rozwoju turystyki, rekreacji i sportu w lasach. AWF Warszawa.
- Grochowski W. 1990. Ubočna produkcja leśna. PWN Warszawa.
- Grzywacz A. 2010. Wartość rynkowa zbiorów grzybów jadalnych z polskich lasów. Sylwan R.154 (11): 731-741.
- Janecko E. 2002. Środowiskowe i społeczne uwarunkowania funkcji rekreacyjnej lasów Mazowieckiego Parku Krajobrazowego. Maszynopis rozprawy doktorskiej. Katedra Użytkowania Lasu SGGW, Warszawa.
- Jakubowska D. 2009. Społeczne uwarunkowania rozwoju rekreacji na terenie Leśnego Kompleksu Promocyjnego Lasy Spalsko-Rogowskie. Praca magisterska. Katedra Użytkowania Lasu SGGW, Warszawa.
- Leśnictwo 2001 – 2010. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa.
- Mantau U. 2006: Towards a taxonomy of Forest Goods and Services. In: Issues affecting enterprise development in the forest sector in Europe. University in Joensuu, Faculty of Forestry, Joensuu, Finland.

- Nowacka W. Ł. 2012. Wykorzystanie dóbr lasu – punkt widzenia społeczności lokalnej. Stud. i Mat. CEPL, Rogów, 3 (32).
- Samuelson P. A. 1954. The Pure Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, Vol. 36, No. 4: 387-389.
- Staniszewski P. 2007(a): Użytkowanie niedrzewnych zasobów leśnych w trwałej i zrównoważonej gospodarce leśnej. Postępy Techniki w Leśnictwie Nr 99.
- Staniszewski P. 2007(b): Współczesność i perspektywy rozwoju ubocznego użytkowania lasu w Polsce i na świecie. Las to nie tylko drewno. SITLiD. Warszawa.
- Staniszewski P. 2011(a): Analiza możliwości implementacji certyfikacji w systemie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych. Cz. I – założenia metodyczne i przegląd literatury. Sylwan nr 4: 253-260.
- Staniszewski P. 2011(b): Analiza możliwości implementacji certyfikacji w systemie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych. Cz. II – Wyniki badań. Sylwan nr 5: 313-321.

Paweł Staniszewski, Emilia Janeczko

SGGW w Warszawie, Wydział Leśny

p.s.staniszewski@gmail.com, Emilka.Janeczko@wl.sggw.pl